

Un *biofic* corominià, o la sublimació del gènere biogràfic

MARIA PILAR PEREA

El terme *biofic*, relativament nou en terres catalanes, té prou tradició als Estats Units, on és freqüent d'aplicar regles de truncament als lexemes i generar d'aquesta manera mots nous, i, fins i tot, crear una nova denominació mitjançant la juxtaposició de dues arrels malmeses. Són bons exemples d'escapçament els mots avui tan usats *demo* o *info*, de significat ben transparent. *Biofic* no és més que el resultat del truncament i de la juxtaposició dels mots *biographical fiction*, malgrat que, en realitat, aquesta nova designació coincideix formalment amb un terme propi de l'ecologia. Una comunitat biòfica, almenys en anglès, designa un grup d'organismes interdependents que viuen en la mateixa regió o/i que interactuen els uns amb els altres. Cal dir que el truncament de lexemes i la seva associació juxtaposada és un recurs que, en retòrica, adopta el nom de *crasi*, i ha tingut un conreu important als Estats Units; només cal pensar, entre altres, en el mot *reaganomics*, que designava, en el seu moment, la política econòmica de Reagan.

Sam Abrams va fer servir no fa gaire el mot *biofic*, en un article que va aparèixer en el diari *Avui*, el 22 de març d'enguany, a propòsit de la publicació de dues obres que pretenien de resseguir la figura i l'obra de Henry James. Amb el títol «Defensa del Mestre», aclaria precisament que James era el «mestre» per excel·lència –*The Master*–, i es lamentava de l'acció perniciosa d'alguns biògrafs literaris, que, emparant-se en un sensacionalisme barat, es proposaven de divulgar la vida d'un autor. Aquesta tendència s'accentuava encara més en les biografies novel·lades o novel·les biogràfiques, conreadores del *biofic*, que maldaven, en el cas de James, per degradar-ne la imatge.

A Catalunya, si es parlés de «mestre» en certs ambients, tothom sabria, amb veneració, a qui escau el terme. Però de Mestre, amb majúscula, també en tenim un altre, del qual, durant dos anys, se celebra el centenari del naixement: Joan Coromi-

nes. I aquesta commemoració ha propiciat un seguit d'actes de reconeixement, a tots nivells, que s'han estès per tot el domini català i per molts indrets de l'estranger. I ha motivat, també, la publicació de *Joan Coromines. Una vida de llegenda*, llibre que encaixa perfectament en el gènere *biofic*. I, com Abrams, també caldria sortir en aquest cas en defensa del «Mestre»: ara, Coromines. I així ho provarem.

L'objectiu d'aquest article és triple: en primer lloc, fer unes breus reflexions al voltant del gènere *biofic*, avui tan de moda; en segon lloc, examinar una de les novel·les biogràfiques recents –un *biofic* català, doncs– que ha volgut recrear, amb un èxit dubtós, la vida de Joan Coromines; i en tercer lloc, i a partir de la informació que es desprèn de la lectura dels –fins ara– vuit epistolaris publicats, mostrar, i provar d'interpretar, alguns dels trets de la personalitat que més han definit la vida i, de retruc, l'obra del gran filòleg barceloní, i que sovint s'han volgut silenciar per mor, potser, que el reconeixement de la seva figura disminuís. Cal dir que, en la presumpta novel·la biogràfica, aquests aspectes s'apunten sols d'una manera vaga.

Voldria fer, abans d'entrar en matèria, un aclariment o una *ratio editionis*. Es parteix de la premissa que cap ésser humà no és perfecte i que reconèixer-ne els errors i provar d'explicar-los és un procediment per augmentar el coneixement d'un individu i la seva valoració. No és admissible el silenci o la parcialitat en obres pretesament biogràfiques. La interpretació de determinats trets de la personalitat de Coromines, que transcendiren indubtablement en les seves grans obres, i que suren constantment al llarg del seu epistolari, no hauria de generar un corrent d'animositat. La lletra impresa no pot ser interpretable o omesa quan el mateix autor ha escrit el que volia escriure amb tota la lucidesa i la voluntat. El coneixement no alimenta la morbositat; el que fa és aportar una mica més de llum a un personatge controvertit.

El *biofic* o, encara més fàcil, la novel·la biogràfica (i els seus múltiples sinònims)

La novel·la biogràfica o, en altres mots, la biografia de ficció, o biografia novel·lada, és un instrument que es consolida progressivament com a gènere literari. Les biografies literàries són relats de ficció sobre un personatge que va viure en un moment determinat de la història; i els esdeveniments que hi apareixen es basen, en general, en alguns fets històrics, la qual cosa accentua encara més la sensació d'història de vida.

En llengua anglesa hi ha una pila de llibres que pertanyen a aquest gènere, i omplen temàtiques ben diverses. *The Monsters of St. Helena*, de Brooks Hansen (Nova York: Farrar Straus & Giroux Published, 2002), per exemple, reconstrueix el darrer exili de Napoleó, el 1815, a l'illa de Santa Elena; o *The Virtues of War*, de Steven Pressfield (Doubleday Books, 2004), és una crònica de la vida d'Alexandre Magne, narrada en clau històrica. De fet, la novel·la històrica, de vegades ben mediocre, emparada en aquest anhel tan típicament humà de conèixer el passat o de recuperar-ne les arrels, és un gènere que ara també viu els seus millors moments.

Però no cal pensar en la literatura nord-americana ni en el segle XXI per trobar exponents que reflecteixin la ficció biogràfica. Fra Antonio de Guevara, al segle XVI, ja va conrear el gènere amb el *Libro àureo de Marco Aurelio*, el qual, en la segona edició, adoptà el nom de *Reloj de príncipes*. Aquest relat històric retratava les vivències de l'emperador romà, tot i que amb ben poc fonament real. De fet, quan es diu que una novel·la és una ficció biogràfica, es desconeixen els límits precisos que separen la realitat de la ficció.

En el marc de l'aproximació biogràfica, un personatge pot tenir més d'un enfocament literari. Així, de la vida de Gabriel Ferrater, Ramon Gomis en va fer un assaig (*El Gabriel Ferrater de Reus*, Barcelona: Proa, 1998), i el granadí Justo Navarro, amb *F*. (Barcelona: Anagrama, 2003), es va endinsar en el terreny de la ficció biogràfica tot recreant-ne la vida: un alcohòlic i un suïcida, però també un poeta i un lingüista extraordinaris.

És cert que el resultat de contraposar la ficció literària i la realitat condueix a un decantament o bé cap a la objectivitat o bé cap a la ficció. Pertany al primer cas la biografia estricta, que conviu amb l'anomenada *biografia desautoritzada*, com ara la que, de Francisco Umbral, va fer Anna Caballé (*El frío de una vida*, Madrid: Espasa-Calpe, 2004), que rep aquest adjectiu per raó, se suposa, de la descripció que la il·lustra: «Es la única biografía completa, documentada y objetiva sobre el autor». En el segon cas, en el decantament cap a la ficció, cal establir una gradació, atès que la noció de *veritat* no coincideix necessàriament amb els conceptes de *realitat* o de *ficció*. «¿Què és la veritat?», fou la pregunta dels escèptics, que ha estat, al seu torn, objecte d'un llarg debat entre filòlegs, teòlegs i lògics. La veritat és conèixer les coses tal com són, però, atès que som incapaços d'arribar a assolir aquest coneixement, només es pot recórrer al recurs de la interpretació; i aquesta interpretació està vinculada òbviament a la percepció personal de cadascú. Partint d'aquest supòsit, ¿es poden mantenir les igualtats: realitat = veritat, ficció = mentida? D'aquesta indecisió sorgeixen les ficcions biogràfiques basades –fins a quin punt?– en la vida d'un personatge o en fets reals.

Tot amb tot, Abrams, en el seu article, no s'està de definir el gènere *biofic* com una «filla borda de la narrativa i la biografia literària», ni s'estalvia de carregar contra certs biògrafs: n'hi ha que s'apropien de la figura del biografat per legitimar-se ells mateixos com a escriptors; i n'hi ha també de menys ambiciosos, però més oportunistes, que publiquen el seu *biofic*, en la commemoració d'un centenari, per esdevenir en certa manera mediàtics i aparèixer, encara que sigui momentàniament, en els mitjans de comunicació.

Joan Coromines. Una vida de llegenda

Sergi Sol, periodista i llicenciat en Dret, és l'autor del llibre *Joan Coromines. Una vida de llegenda*, una «biografia novel·lada», d'acord amb la definició que

ell mateix fa, «que destaca les facetes més humanes, cíviques i polítiques del lingüista».

No es pot negar que la intenció de Sol és bona, tot i que es pot argumentar, en contrapartida, que en les aproximacions biogràfiques, ni en res que vulgui tenir uns components mínims de rigor i d'objectivitat, no hi valen sols les bones intencions. Lluís Bonada, des de les pàgines del setmanari *El Temps* del 17 de gener de 2006, va prodigar un bon grapat de nesples a l'autor d'*Una vida de llegenda*, per compensar, fent-nos ressò dels seus mots, la «galtada d'una de les primeres editorials del país, Edicions 62, a Joan Coromines, la llengua, la història i la cultura catalanes». I Bonada, en defensa del Mestre, culpava l'editorial d'haver permès la publicació d'una biografia hagiogràfica, que pretén de reconstruir la vida del lingüista, «acentuando el tono épico», segons la ressenya que Rosa Maria Piñol en fa a *La Vanguardia*, el 30 de desembre de 2005, però que, en realitat, està farcida de bunyols conceptuals i de contingut, de fantasies històriques, i de badades, confusions i contradiccions múltiples, que farien envermellar qualsevol autor mínimament sensible a la crítica constructiva.

M'estalviaré, doncs, de fer referència als desencerts a què Bonada al·ludeix, i em limitaré, en relació amb *Una vida de llegenda*, a subratllar breument alguns aspectes problemàtics, de vegades de caràcter formal, que caldria corregir o matisar. El fet que, com indica l'autor, el llibre s'adreça a tots els públics, no justifica que molt sovint en les citacions que provenen dels epistolaris o d'altres treballs no hi hagi la indicació de la pàgina de referència; són nombroses també les citacions d'autors que no es documenten enlloc. El recurs a la història-ficció —«Si Pere Coromines [...] hagués estat condemnat a mort...» (p. 13); «Si Coromines hagués continuat a la Universitat de Barcelona...» (p. 29)—, que apareix amb prou freqüència, és una solució fluixa i poc apropiada en una obra de caràcter biogràfic. Abunden en el text expressions pamfletàries i ampul·loses per definir l'obra i el personatge, que són absolutament innecessàries. És més, Coromines no hi hauria estat gens d'acord. Només cal recordar la primera versió del pròleg que Joan Sales va fer per a *Lleures i converses d'un filòleg*, a la qual Coromines va replicar en la carta que li adreçà el 24 de febrer de 1971. Els mots dels quals el lingüista barceloní es queixa ja que recullen una problemàtica latent: «M'hi apliqueu uns mots que constitueixen elogis grandiosos, abraçadabrants, i un altre mot, de grandària natural, sense vidre d'augment, que constitueix una crítica. Això és de la meua mida, allò no. Aquells no em faran cap bé, aquest em fa mal. [...] Ningú no pot prendre seriosament això de «monstre de la naturalesa», «inconcebible», «monstruós» etc.; però «gran infant» sí. Tant és així, que aquest és el mot d'ordre que van fer circular els «amics» que tinc en el si de l'Institut d'Estudis Catalans per anul·lar la meua acció dins aquella casa.»¹ «Infant»

1. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, 2004, p. 317.

és el mot que tant ofèn Coromines: «Dieu en el pròleg que sóc tossut i que sóc infant. En això no teniu raó, en allò sí: ho confesso i perdoneu».² Però observem que el mot «infant» també és emprat per Albert Manent, i Sol el recull sense citar-ne, per variar, la procedència: «De vegades era com un infant savi que vivia clos en el seu món» (p. 298). No cal dir que en el pròleg definitiu de Sales no apareix cap de les al·lusions esmentades.

Tornant al nostre *biofic*, el biògraf recorre a desafortunades comparacions, que en aquests darrers temps s'han arribat a sentir, inexplicablement, més d'un cop, en el procés d'entronització de Coromines: es tracta de despullar un sant per vestir-ne un altre. I els sants despullats no poden ser uns altres que el *Diccionari català-valencià-balear*, i el seu promotor, Antoni M. Alcover. A més d'afirmar sense cap fonament que «el *Diccionari Alcover-Moll*» és un «precedent del *Diccionari etimològic*» (p. 81), Sol compara el *Diccionari* de Coromines amb el *Diccionari català-valencià-balear*, i considera el primer indubtablement millor. ¿Com és possible de fer aquesta comparació si es tracta de dues obres diferents, redactades amb criteris diversos, i entre les quals, en vida tant de Coromines com de Moll, mai no hi hagué cap mena de competitivitat? Cal recordar que el lingüista barceloní va expressar més d'un cop a Moll la seva voluntat de corregir proves del *Diccionari català-valencià-balear* i, en un determinat moment, angoixat pel futur de la seva obra lexicogràfica, va demanar-ne la col·laboració, com també la de la seva filla Aina, per poder tirar-la endavant.³

I en relació encara amb el tema alcoverià, Sol es limita a recuperar mimèticament els tòpics injustos que s'han estès sobre la personalitat i el treball científic del manacorí, i es posa al costat d'un dels personatges que l'ha tractat de manera més desconsiderada, curiosament sense haver-lo conegut mai. A més, fa judicis valoratius innecessaris: ¿qui és ell per dir que Alcover mereixia un tractament desconsiderat, com el que Francesc Cambó li va infligir? (p. 246) I no en té prou amb aquest procés d'identificació ideològica entre biografiat i creador del *biofic* sinó que posa en boca de Moll, novament sense citar d'on les treu, unes paraules ofensives i descontextualitzades, que el filòleg menorquí no ha dit mai amb la intenció que Sol recull (vegeu la p. 242 i la nota 297).

Els motius que el biògraf argüeix per a tant de despit es resumeixen en les picaresques amb els membres de l'Institut d'Estudis Catalans, en la qüestió del nom del diccionari alcoverià (el biògraf el titlla de funest) o en els aspectes ortogràfics que no s'emmotllaven als que Fabra va propugnar; uns elements que, amb la perspectiva actual, no tenen –ni haurien de tenir– cap transcendència per a la valoració de l'obra i del personatge.

2. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, 2004, p. 317-318.

3. Vegeu J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines – Francesc de B. Moll*, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2000, p. 554-558.

Sol retreu matusserament que Alcover hagués demanat una subvenció a Madrid per continuar l'obra del *Diccionari*, però oblida que el mateix Coromines, sense cap mena de reticència, va dir a Josep Pla en una carta del 12 de juny de 1961: «el fet d'haver ajudat vigorosament don Américo [Castro] en l'edició dels seus glossaris medievals llatino-castellans, va llevar tot escrúpol d'acceptar una pensió madrilenya a un nacionalista com jo»;⁴ i encara en l'entrevista que li féu Rosa Piñol el 27 de març de 1994, el lingüista barceloní, revivint el greuge de no haver-se pogut reincorporar a la universitat, en el seu retorn de l'exili, declara: «Por mi no quedó. Llegué a tratar con gente que me repugnaba, pero que tenían poder y que parecía que podrían hacerme volver. Incluso una vez me dejé ver en público con uno de esos señores, y luego me ha sabido muy mal, porque no sirvió absolutamente de nada» (p. 44).

Sol, per aportar certa morbositat al seu relat, parteix de l'afirmació que Coromines va ser «una figura menystenida [*sic*] i fins i tot en algun punt oblidada de la societat catalana». I veu fantasmes on probablement no n'hi ha: «Els crítics de Coromines, influents i poderosos, n'han qüestionat el rigor científic de l'obra». Costa d'arribar a posar nom a aquests personatges «influents» i «poderosos». D'altra banda, l'oblit a què fa referència delata una terrible ingenuïtat. Si fos del gremi de filòlegs i lingüistes podria entendre que els científics, els que són experts en un àmbit del coneixement, són reconeguts majoritàriament per les persones d'aquell àmbit; el reconeixement social no es produeix, o es produeix molt poc, almenys des de la perspectiva de les multituds, bàsicament perquè els interessos de la societat, de la majoria de ciutadans, s'aproximen més als personatges mediàtics que no pas als intel·lectuals.

La ingenuïtat de Sol arriba fins a límits insospitats, quan, davant del Coromines víctima que ha presentat, se sorprèn que estudiosos que van ser objecte de crítiques i de desconsideracions n'admetin, com no pot ser d'una altra manera, la vàlua i la immensitat de l'obra. Potser n'esperaria el mateix tracte que ell els va infligir. Vegeu, per exemple, els comentaris que fa de Badia (p. 341) i de Colón (p. 345).

En darrer terme, una nova característica que cal remarcar d'aquest *biofic* és la seva voluntat de mostrar sols una part de la veritat. L'objectiu no pot ser més clar: enlairar fins als núvols un personatge –un ésser humà de carn i ossos, malgrat tot– que redactà un diccionari inigualable i que treballà patriòticament en benefici de la llengua, és cert, però que fou humanament –molt més que intel·lectualment– controvertit. La controvèrsia no es provocà solament, com el biògraf fa notar amb parcialitat, perquè fou «incòmode a les elits polítiques i culturals», ni pel mal geni que se li atribueix, sinó perquè Coromines mostra unes actituds humanes problemàtiques, les quals es reflecteixen vagament, i sovint positivitzant-les o prescindint-ne, en la biografia novel·lada. Tanmateix, aquestes actituds apareixen de manera diàfana en

4. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*, Barcelona: Fundació Pere Coromines - Edicions Destino, 2001, p. 41.

una altra font d'informació: es tracta dels vuit volums que recullen la correspondència epistolar de Coromines amb diferents personatges. I serà amb aquest material que s'il·lustrarà la tercera part d'aquest article.

La realitat supera la ficció

Hem d'agrair a la Fundació Pere Coromines, i especialment als curadors, Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas, la tasca d'edició de l'extens epistolari de Joan Coromines. Aquests materials, juntament amb alguns paràgrafs del *Diccionari etimològic*, aporten valuosos retalls biogràfics, el quals permetran de documentar –solament extractant-ne els més representatius, per raons d'espai– les actituds personals controvertides que s'han esmentat. Deixant de banda els lingüistes i filòlegs, que coneixen més o menys a fons alguns dels aspectes més difícils del caràcter del lingüista barceloní, un lector novell o un jove que ressegueix els epistolaris, i no cal dir algunes pàgines del *Diccionari etimològic*, se sorprèn i s'inquieta amb la lectura d'alguns escrits corominians que delaten tota una gamma d'intolerància, d'orgull, de menyspreu i de desconsideració envers col·legues i companys.

Si l'ésser humà és una totalitat delimitada per l'intel·lecte i per la psique, pel cervell i per les emocions, no es pot negar que, pel que fa a l'aspecte relacionat directament amb l'emotivitat, Coromines presentava un conjunt de peculiaritats que, de vegades, repercutien en el component intel·lectual. La mort de Francesc de B. Moll li va fer declarar al diari *Avui*, el 19 de febrer de 1991, que «era un home humanament perfecte». Sense apassionaments i amb honradesa, cal admetre que aquest qualificatiu, prescindint de tot el que està relacionat amb l'intel·lecte, no es pot aplicar a Coromines. Del seu vessant humà, l'epistolari ens ofereix alguns elements que, en excés, poden resultar negatius. Un exemple ben clar és la supèrbia. Abordant-la des d'una òptica positiva no ha de ser necessàriament denigrada –fugim també dels falsos humils!–: no és un problema enorgullir-se d'un mateix. El problema sorgeix quan aquesta actitud va massa lluny, i es lliga a altres manifestacions caracterials, com ara l'arrogància, l'egolatria o l'altivesa.

Entre els aspectes humans més qüestionables que els epistolaris recullen, precisament pel component excessiu que inclouen, cal destacar:

1. *L'orgull i la prepotència*. És cert que hi ha, en alguns casos, factors incitadors i que propicien respostes impregnades d'aquestes actituds. La seva anhelada elecció com a membre de l'Institut d'Estudis Catalans el dugué a sobrevalorar-se sense cap mena de pudor davant de Carles Riba en una carta que li adreçà el 16 de febrer de 1949: «Però tinc consciència, sense una modèstia que hauria d'ésser insincera, d'haver reunit sobre el català una massa de coneixements tècnics tan grans com cap altra persona vivent avui no ha pogut reunir-los [...]. Però ni el meu sentit disciplinari, ni el meu patriotisme ardent, que mai res no farà flaquejar, no em permetrien negar que els qui privessin l'Institut d'aquest concurs que jo solament puc aportar-

hi, assumirien una feixuga responsabilitat».⁵ Per bé que podia no estar desencaminat quant a la valoració dels seus coneixements, no és gaire lloable aquesta mostra d'immodèstia.

El mateix Riba és també el receptor d'una nova mostra d'aquesta tipologia, en la carta que Coromines li remet el 14 d'octubre de 1954, a propòsit de la crítica que féu a les gramàtiques històriques de Badia i de Moll: «En Badia i En Moll van publicar dues Gramàtiques històriques escrites a la lleugera i plenes d'errors (molt més la d'aquell que la d'aquest). Això és un terreny en el qual em considero, francament parlant, l'especialista número 1».⁶

2. *Els judicis i els comentaris desconsiderats.* Precisament l'autovaloració grandiloqüent que magnificava els seus coneixements desencadenava una crítica ferotge i sense pietat contra els que podien d'alguna manera oposar-se a les seves idees. Coromines tingué, és ben conegut, moltes «bèsties negres». Ramon Aramon o Antoni Griera desencadenaren impropis desmesurats. Altres col·legues, com ara Walther von Wartburg, no tingueren una sort millor. En fer-ne la valoració, en una carta que adreça, el 12 de juny de 1961, a Josep Pla, no va dubtar a afirmar: «Part de la seva obra, i de la que més es maneja, no és gaire sòlida, i en els manuals hi ha sovint oripell i metall de llei dubtosa encara que sempre brillant» [...] Wartburg és home de pensament poc original i poc penetrant, si bé sempre molt hàbil (com a crític és millor) [...]. Ningú esperarà que jo me'n faci l'apologista (sempre m'ha tirat tants còdols com podia sense mostrar gaire la mà).»⁷

L'article «El Congrés Internacional de Lingüística a Barcelona», que Coromines redactà com a crònica d'aquest esdeveniment,⁸ deixa malparats Griera i Badia: «La iniciativa del VIIè Congrés va tenir-la un grup de professors de la Universitat de Barcelona encapçalat per Mn. Antoni Griera i per Antoni M. Badia i Margarit. Tots dos actuaren alhora per raons científico-professionals i per raons de propaganda política, predominants aquelles en el cas de Badia, jove ambiciós decidit a fer carrera en el règim actual però que no ha renunciat del tot als seus sentiments catalans, mentre que les raons polítiques i la vanitat personal eren les que movien el famós botifler Mn. Griera, que ja en temps de Primo de Rivera renuncià als seus deures patriòtics i a tota dignitat catalana –amb el propòsit llavors fracassat d'usurpar l'alta posició ocupada per Fabra– i avui és un instrument servil de govern anticatalà». Són notes destacables d'aquest escrit i d'altres la manca d'equanimitat i de moderació.

3. *L'ansietat.* La seva capacitat de treball, la seguretat en els seus coneixements i en ell mateix, la impossibilitat d'anar errat –«He d'admetre sempre la possibilitat

5. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2002, p. 68.

6. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, 2002, p. 131.

7. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*, 2001, p. 46.

8. Reproduït a J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari de Joan Coromines amb exiliats catalans d'Amèrica: Hipòlit Nadal i Malloll i Avel·lí Artis i Balaguer*, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2003, p. 121.

d'equivocar-me, fins en aquelles coses a què he dedicat la vida entera; ho admeto; sobretot en coses de detall i en graus de matís; admetre-ho en grau essencial i en aquelles coses a què un es dedica amb tota l'ànima és dubtar d'un mateix i renunciar a una acció eficaç en el món: solament el qui creu en si mateix és capaç d'aquesta mena d'acció», escriu a Casacuberta el 19 d'abril de 1960–⁹ l'impulsaren a tirar a endavant unes obres immenses. Per raó precisament d'aquesta magnitud, Coromines visqué angoixat per por de no veure-les acabades, i així ho manifesta a Antoni Ferrando, el 15 de març de 1982, en relació amb l'esperat final del *Diccionari etimològic*: «si jo no acabo el meu diccionari la meua vida entera ha fallat: haurà estat un fracàs».¹⁰

4. *L'aïllament i la soledat*. No cal dir que l'exili, juntament amb l'acompliment de les enormes tasques que s'havia proposat, condueixen Coromines a una situació d'isolament. El mateix Riba, en una carta que li adreça el 26 novembre de 1954, li retreu precisament aquesta actitud: «un sentiment de pena que em ve de constatar que V. treu enuigs d'on segurament no hi ha motiu. Temo que V., sense adonar-se'n, s'abandoni una mica al complex de solitud i de recel propi de l'emigrat (jo també ho he estat)».¹¹

En una carta de l'1 de novembre de 1959, Coromines respon a un retret del mateix estil que li adreça ara Joan Sales: «Dieu que jo visc massa reclòs en la meua filologia; i, ai de mi!, potser no manquen en aquesta afirmació alguns grams, encara que pocs, de raó: la història recent del meu país i la necessitat de guanyar-me la vida com me la guanyo, havia de dur-m'hi forçosament. La sensació que tinc, i que la vostra carta reforça, que a la meua terra es fa molt poc cas del que aconsello, em durà encara a accentuar aquesta reclusió: si de tota manera ha de ser en va i no pot sinó fer perillar encara més la possibilitat d'acabar abans de morir-me les grosses obres científiques que tinc encetades, i que només jo podré fer bé!».¹²

5. *La desconfiança*. Riba i Sales, en les cartes citades en l'apartat anterior, ja feien notar l'actitud recelosa de Coromines. Aquest retret té un precedent en un escrit que el mateix Riba li adreça el 28 de febrer de 1955, ara motivat pels efectes de l'apassionament del lingüista barceloní: «Crec que la passió el fa ésser alguna vegada suspicax».¹³

6. *Les dificultats de relació amb els altres*. Tot plegat –orgull, aïllament, desconfiança, etc.– desemboca en problemes de relació amb col·legues i companys, mitjançant recels injustificats: «Aneu molt lluny d'osques en pensar que no us hi volen.

9. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2005, p. 127.

10. Inclosa en la carta que remet a Joan Fuster el 19 de desembre de 1982. J. FERRER, J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Joan Fuster*, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2002 p. 20.

11. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, 2002, p. 134.

12. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, p. 278.

13. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, 2002, p. 160.

Feu-me el favor d'allunyar del vostre magí una absurditat semblant»,¹⁴ escriu Josep M. de Casacuberta el 3 de març de 1962, replicant les afirmacions de Coromines en relació amb la creença que no podria tenir, en la Secció Filològica, el paper de dirigent que a parer seu li corresponia.

Una altra mostra de relació dificultosa apareix en l'intercanvi epistolar amb Francesc de B. Moll. El filòleg menorquí no està d'acord amb el menyspreu que Coromines manifesta envers la competència d'Enric Guiter, i escriu el 27 de gener de 1970, fent ostentació d'un criteri exemplar: «us he de dir que de primer antuvi ja suposava que la data indicada per Guiter ni era vàlida; però ni això ni els altres errors d'informació d'aquest autor ens autoritzen per a creure que no cal llegir els seus treballs. Fins i tot en els més defectuosos trobo sovint coses aprofitables, així com en els dels millors mestres trobo també inexactituds i badades».¹⁵ La resposta de Coromines, el 30 de gener de 1970, reflecteix una insensibilitat absoluta: «No s'ha de perdre temps a combatre una pseudo-ciència que no mereix més que desdeny. És desmoralitzador i en definitiva contribueix a desorientar atribuint importància a lleugereses que no en tenen gens.»¹⁶

Els problemes de relació es poden aplicar també a l'entorn familiar immediat. La seva dona, Bárbara de Haro, fou la gran solitària. Els epistolaris recullen sols lateralment les crisis que el matrimoni patí, en particular les separacions momentànies. Coromines, poc temps després de la seva arribada als Estats Units, escriu a Pompeu Fabra el 7 de gener de 1947: «això no és un país per a viure-hi com un home, sinó com una bèstia de treball sense distracció de cap mena si no es [*sic*] la feina i les pel·lícules americanes. Sol i sense gaire esperança que torni la meua dona, he de fer esforços dolorosos per aguantar-m'hi, i tindrè treballs per resistir fins a acabar d'escriure el meu Diccionari etimològic castellà».¹⁷ Bárbara de Haro, però, tornà un any més tard amb Coromines, la qual cosa, envoltat d'activitats i d'obligacions com està, no deixa de suposar-li un maldecap. Així ho indica a Josep M. de Casacuberta el 15 de setembre de 1948: «Aquest any les exigències de la Universitat han augmentat enormement i la tornada de la meua dona m'ha donat molta feina (no sap gens d'anglès).»¹⁸

Marginada, a causa de la seva dedicació intel·lectual, la seva dona mereix, un cop morta, un poema en les pàgines del *Diccionari etimològic*: «Oh dona de record immarcessible: / abella, arrop! Que puny més quan no fibla; / encara hi tornarem

14. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*, 2005, p. 152-153.

15. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines – Francesc de B. Moll*, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2000, p. 479.

16. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines – Francesc de B. Moll*, 2000, p. 481.

17. J. FERRER, J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili*, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 1998, p. 66.

18. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*, 2005, p. 38.

per aquelles riberes? / respirarem la flaire d'eternes primaveres? / Oh somni! si ets tan bell, no pots esser [sic] impossible (1981)» (*DECat*, V, p. 473b).¹⁹

7. *La pèrdua de la capacitat de gaudir de les coses*. Sergi Sol veu en el fragment següent d'una carta que Coromines dirigí a Fabra el 30 d'agost de 1944 la posada en pràctica del programari inclòs en l'assaig *La vida austera*, escrit pel seu pare, Pere Coromines, el 1908: «he treballat ferotgement, més del que era necessari, per combatre la influència de la indolència criolla; he resistit a la vida fàcil d'aquesta terra; he limitat les comoditats al que era indispensable, a la fi de no acostumar-m'hi i no fer-me'n esclau [...]; he repel·lit enèrgicament el contagi de la immoralitat ambient; per fugir fins d'una ombra de desnacionalització m'he abstingut de tota distracció social, amb una sola excepció, indispensable per a la salut: les excursions pels Andes...».²⁰

Una altra lectura també és possible: dedicat materialment a una feina sobrehumana, és lògic de pensar que Coromines havia de menysvalorar fins arribar al menyspreu tot el que podia significar oci o esbarjo, fins al punt de córrer el perill de desenvolupar un sentiment de culpabilitat si en feia cap excepció o si percebia que malbaratava el temps que havia de dedicar a la feina. Rosa Maria Piñol, en una entrevista que li féu el 27 de març de 1994, li demanà què pensava de la renúncia social que l'acompliment dels objectius que s'havia traçat a la vida li havia suposat. La resposta de Coromines reflecteix precisament l'absorció vital que li havia implicat la seva feina i que ell mateix paral·lelament s'havia autoimposat: «La profesión de filólogo es muy absorbente, si se quiere hacer de forma consciente y sin ayudas, y lleva fatalmente a una vida de fraile, que es la que yo he tenido que llevar. No ha sido porque me gustara, no. También me hubiera gustado desarrollar mi capacidad de intercambio social y de conversación y de vida un poco bonita. Pero yo ya no podía. No tenía tiempo».

Amb tot el que s'ha dit ja es pot concloure que la vida de Coromines era ben poc humanitzadora. Els mateixos que el coneixien declaraven que es tractava d'una existència deshumanitzada. Josep Pla al final de l'«Homenot. Joan Coromines», recollit a l'epistolari, es demana: «¿és compatible la vida humana amb tot el que Coromines vol abraçar?».²¹ Francesc de B. Moll inclou un comentari del mateix estil en la carta del 4 de juny de 1978, com a resposta a la demanda de col·laboració que Coromines li fa per tirar endavant el *Diccionari*: «La vostra carta del 20 de maig em confirma en una idea que duc dins el cap ja fa molts anys: que les moltes i grans obres que portau entre mans són *sobrehumanes*, i per tant, ve un moment que

19. Potser algú s'ha adonat que en aquests versos hi ha un cert reflex dels que Antonio Machado dedicà a Leonor, la seva esposa morta, en *Campos de Castilla*.

20. J. FERRER, J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili*, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 1998, p. 48.

21. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*, 2001, p. 117.

esdevenen *inhumanes*. Em referesc al sacrifici que representen per part vostra: feina dura, soledat, manca d'alleujament a base de distraccions, i en definitiva, minva de salut».²²

Refractari als bons consells de Moll, que es recullen en la carta del 4 de juny de 1978 —«...cal que supereu aqueixa sensació de perill que em sembla que us preocupa un xic massa pel gran volum de les obres que duis entre mans i per la velocitat amb què corren els anys. Si no hi ha un motiu concret i evident d'inquietud, la millor actitud és la indiferència davant la fuga del temps. Jo sóc prop dels setanta-cinc anys i treballo amb la mateixa agilitat i bon humor que quant en tenia quaranta. Això sí: poso esment a no ser massa llarg en l'esforç»²³— o de Casacuberta, fets molts anys enrere, en un escrit del 5 d'octubre de 1962, —«Penseu, tots dos, que el futur té molt de valor, però que també en té el present»²⁴—, la resposta de Coromines a Moll, registrada en la carta del 19 de novembre 1978 i que reflecteix en el fons una ambició desmesurada, no va més enllà del «No tinc temps sinó de fer-vos saber que he acabat la *C* (notícies fresques) [del DECLC] i ha fet 1.350 pàgines; d'aquelles».²⁵

Sense qüestionar en absolut la vàlua intel·lectual de Coromines, malgrat algunes errades inevitables i humanes, el cert és que aquests aspectes denoten una problemàtica personal important. Motivats inicialment per una causa noble —el patriotisme, l'amor a la llengua—, l'excés de dedicació a una activitat autoimposada el va conduir a uns excessos que voregen la patologia. Tot fa pensar que Coromines patia una addició a la feina; és a dir, fent servir l'anglicisme corresponent, era un *workaholic*. Aquesta psicopatia es caracteritza pel fet que l'individu desenvolupa una activitat excessiva, que pot arribar fins a les catorze hores al dia,²⁶ la qual cosa, a la llarga i sense autocontrol, pot esdevenir una addicció perillosa. És notable el fet que l'entorn o el context social propicia aquest comportament: el considera lloable i ni el sanciona ni el condemna; per aquest motiu, l'addicció es reforça.

És ben sabut que hi ha naturaleses més propenses a sofrir trastorns addictius, i l'addicció a la feina funciona ben bé com les altres, és a dir, omple un forat emocional que la persona té. El problema de patir aquest patologia és que, aparentment, no existeix cap problema; però les conseqüències es concreten exactament en les actituds que s'havien detectat més amunt: angoixa, dificultats de relació amb els altres, desconfiança, aïllament, manca d'acceptació de les idees d'altri, pèrdua de la capa-

22. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines – Francesc de B. Moll*, 2000, p. 559.

23. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines – Francesc de B. Moll*, 2000, p. 561.

24. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*, 2005, p. 154.

25. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines – Francesc de B. Moll*, 2000, p. 562.

26. El mateix Coromines no s'està de dir: «I ara que ja us he abocat el que duia dins l'ànima, voleu que torneu al meu terreny, on he estat treballant 14 hores diàries en el Diccionari, sense repòs». J. FERRER, J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Joan Fuster*, 2002, p. 160.

ciutat de gaudi, insatisfacció que sols se supera treballant. Tots aquests factors condueixen a l'aïllament i al refús d'idees diferents o oposades. Amb tot, l'afectat considera que ser d'aquesta manera és d'allò més normal, que forma part de la seva personalitat. El trastorn és invisible i la persona aprèn a conviure-hi.

Cal admetre que la personalitat de Coromines encaixa perfectament amb les qualitats que una persona susceptible d'experimentar aquesta addicció presenta: competitiu, autosuficient, exigent, perfeccionista i eficient.

Esbrinar les causes de l'addicció a la feina és una qüestió difícil, com també ho és conjecturar el possible forat emocional que havia d'omplir. El que no deixa de cridar l'atenció, pel seu excés, és la idolatria paterna i la idealització, un punt desmesurada, dels seus mestres Fabra i Jud. En aquest cas, el component crític és gairebé inexistent. Sols una carta que Coromines dirigeix a Moll, el 26 d'agost de 1954, al qual, com explicava a Riba, «renyo amicalment i amb les precaucions degudes per algunes coses que nos ens agraden»,²⁷ deixa entreveure un atípic to crític, que li serveix, però, d'arrencada per criticar el *Diccionari català-valencià-balear*: «Pel que fa als altres elements el llibre d'En Fabra [es refereix al *Diccionari General*] té moltes imperfeccions (naturalment), i no sols per omissió sinó també per error de forma i de sentit. El vostre diccionari també en té de defectes d'aquests, i en té molts (precisament perquè us endinseu més que En Fabra en l'estudi d'aquestes parts del lèxic), i això de cap manera no és una tara essencial en una obra d'aquesta naturalesa.»²⁸

Ja s'ha comentat en la *ratio editionis* que aquesta interpretació no vol induir a la polèmica ni provocar enemistats. No vol destronar un geni; però tampoc no vol al·mentar un mite. Vol ser, en definitiva, una defensa del Mestre. No té sentit d'amagar, eludir o silenciar certes problemàtiques que són evidents, i que tenen implicacions en la conducta d'un ésser humà; el que cal és conèixer-les i interpretar-les amb un mínim d'encert.

Sergi Sol, en el seu *biofic*, sosté que Coromines ha de ser «un exemple a seguir» (p. 9). És dubtós que, per a les joves generacions, les jornades laborals de catorze hores, les actituds egocèntriques, l'individualisme o l'absència d'autocrítica i d'empatia siguin exemplars. El jovent no vol mites, vol conèixer personatges de carn i ossos, que patiren i gaudiren, que tingueren dificultats i satisfaccions, que l'encertaren, però que també s'equivocaren. I necessiten l'estímul envers la crítica constructiva i l'autocrítica.

Joan Coromines va ser un personatge extraordinari, un geni, que recopilà una obra immensa, com immensos van ser la seva formació científica i els seus coneixements; però no es va poder sostreure a la debilitat de la natura humana. El Coromi-

27. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, 2002, 115, 30 d'agost de 1954.

28. J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines – Francesc de B. Moll*, 2000, p. 207.

nes que ha d'actuar de referent no hauria de ser un personatge llegendari; i la seva vida i la seva obra no s'han de convertir, com Sol sosté, en una «novel·la d'aventures»; el Coromines modèlic es recull en la visió que dona d'ell mateix en la conferència que va pronunciar a la Facultat de Filologia de València el 3 de juny de 1984, «Uns brins de mossàrab valencià». El lingüista barceloní s'autodefineix com un «home amant de la nostra llengua, que li ha dedicat la vida sencera», «un enamorat de les terres catalanes» «Hi he gastat tota la meua energia vital; i havent de donar-li encara la darrera mà, no he tingut temps de preparar res més, i a penes vos podria parlar de res més».²⁹ S'eliminen, però, les agressivitats, les crítiques injustificades i les autograndeses, que, malgrat tot, figuren en la resta del text.

Ara sabem que Charles Darwin i Marcel Proust eren hipocondríacs fins a la irracionalitat, i que Gabriel Alomar tenia un temor cerval als llampecs. I aquests fets no en disminueixen la vàlua. Les darreres recerques diagnostiquen que Wolfgang A. Mozart va patir la síndrome de Tourette, una patologia que va més enllà de l'infantilisme i de les rareses de caràcter que molt sovint se li havien atribuït. D'aquesta malaltia, descrita com una afecció nerviosa que es caracteritza per una manca de coordinació motriu, acompanyada de repetició de paraules o de síl·labes i de l'ús de paraules malsonants, Mozart en representa l'arquetipus. Malgrat tot, el músic austríac va ser –i ho serà sempre– un geni extraordinari. I, tot amb tot, la llengua i la filologia catalanes tenen envers Coromines, que tant es va sacrificar, un gran deure de gratitud.

29. J. FERRER, J. FERRER, J. PUJADES [a cura de], *Epistolari Joan Coromines & Joan Fuster*, 2002, p. 158.